

BERCSÉNYI, KOLLONICH ÉS A GÁLYARABOK
ADALÉKOK A KONSTANTINÁPOLYI
SZENT BENEDEK-TEPLOM MAGYAR VONATKOZÁSÚ KEGYES
ALAPÍTVÁNYAINAK TÖRTÉNETÉHEZ

TÓTH FERENC

*Eötvös Loránd Tudományegyetem – Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézet*

A Párizsban található *Archives Historiques de la Congrégation de la Mission* egyházi levéltár, a Missziós Kongregáció, más néven a lazarista rend központi gyűjteménye gazdag forrásanyagot tartalmaz a rend missziós tevékenységére vonatkozólag, és magyar szempontból különösen bőséges a törökországi magyar emigráció történetével kapcsolatos levéltári iratanyaga.¹ Ez főleg annak köszönhető, hogy az Oszmán Birodalom területén működő, a katolikus magyar emigránsokkal jó kapcsolatokat ápoló jezsuiták iratai is ide kerültek a rend 18. század második felében történt feloszlását követően. Az itt folytatott kutatásaim igen érdekes új eredményekkel gazdagították a kora újkori törökországi magyar emigrációk történetét, különös tekintettel II. Rákóczi Ferenc és társai rodostói tartózkodásának hitéleti vonatkozásaira.² Itt sikerült egy francia forrásanyag nyomára lelnem, amely a jezsuiták konstantinápolyi templomában a magyar emigráns vezetők – II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós – által fundált kegyes alapítványok 18. századi történetére vonatkozik. A források tanulmányozása során előkerült egy másik magyar vonatkozású alapítvány is, amelynek létrehozója Kollonich Lipót bíboros, magyar gróf, a híres *Einrichtunswerk* című reformjavaslat szerzője volt... 70. születésnapját ünneplő

¹ Az Archives Historiques de la Congrégation de la Mission (AHCM, 95 rue de Sèvres, 75006 Paris) levéltárban folytatott kutatásaim előkészítésében és lebonyolításában nagyon sokat segített Lâm Phan-Thanh levéltáros kollégám, aki a rendkívül nehéz járványügyi helyzetben is lehetővé tette a kutatásaimat. A levéltár digitalizált katalógusait a rend honlapján lehet elérni: <https://www.docsvincentiens.fr/congregation-arcchives>.

² Az AHCM levéltárban található egyebek mellett az a fejedelem és a rodostói bujdosók hamvainak megtalálásával és hazaszállításával kapcsolatos forrásokat tartalmazó, igen gazdag kéziratgyűjtemény, amelyet François-Xavier Lobry (1841–1931) atya hagyatékában őriznek. A lazarista atya jelentős szerepet játszott II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai földi maradványainak feltárásában és magyar földre való eljuttatásában. Ezekről az eseményekről ő maga két kiadványt is megjelentetett (*Les cendres du prince François Rakoczi II dans l'église des Lazaristes à Constantinople, et leur translation en Hongrie, extrait du Journal de M. F.-X. Lobry*. Constantinople, 1906. és *Souvenir de la translation en Hongrie des restes précieux du prince François Rakóczi II*. Constantinople 1905.), és számos magyar közéleti személyiséggel került kapcsolatba.

Kalmár János kollégámat az általa is gyakran vizsgált alapítókra³ vonatkozó nemrég feltárt források bemutatásával és értelmezésével szeretném köszönteni.

Mint ismeretes, a szultán meghívására Franciaországból 1717. szeptember 16-án útra kelt Rákóczi Ferenc és bujdosó társai október 10-én érkeztek meg török földre. Rákócziék Törökországba való érkezésével a száműzött fejedelem és kísérete számára egy új korszak kezdődött, amely hamarosan letelepedésük utolsó állomásához vezette őket. Az emigráns magyarok csalódására a háború már gyakorlatilag befejeződött, amikor a szultán Drinápolyban érdemben foglalkozni kezdett a magyar emigránsok ügyével, a pozsareváci békekötés (1718. július 2.) pedig az aktív alkalmazásuk reményét is szertefoszlatta. A békeszerződés 15. pontja kompromisszumos megoldással rendezte a fejedelem és kísérete további sorsát: a magyar szabadságharc vezetőit a határtól távoli helyen kellett letelepíteni, családjukkal együtt.⁴ A feltűnést elkerülendő – és főleg a császári tiltakozás miatt – a Fényességes Porta a Márvány-tenger partján fekvő kikötővároskát, Rodostót jelölte ki a magyar emigránsok szálláshelyének.⁵

A fejedelmet és kíséretét szállító gálya csak 1720. április 16-án indult el Jenikőből, és harmadnapra ért Rodostóba. Az utazást megörökítő Mikes Kelemen tollának köszönhetően még a bujdosó fejedelmet szállító gályán evező nyomorúságos sorsú magyar gályarabokkal való megható találkozás emléke is fennmaradt:

„Mindezekre azt mondaná kéd, hogy lehetetlen ezeknek a szegény raboknak, hogy szabadságokat ne suhajtsák. Mindazonáltal vannak mégis olyanok, akik azt a nyomorú életet megszokták. Mivel én beszéltem két magyar rabbal, akik húsz esztendőől fogvást vannak a gályán, és mondtam, hogy ha nem lehetne-é olyan módot találni abban, hogy megszabadulhassanak. Csak ezt felelék erre: miért mennénk mi már Magyarországon? feleségünk, gyermekünk talám már megholtanak, itt is mivel élnek; itt ételt adnak, és megszoktuk már ezt a nyomorúságot. A' való, hogy nem vártam ezt a feleletet tőlök, másként is gondolkodnám, ha helyettek volnék. A mi gályánkon mindenféle nemzetekből valának: magyar, német, francia, lengyel, muszka.”⁶

A magyar gályarabok megható történetét elmesélő Mikes-levél a magyar irodalom egyik gyöngyszemévé vált a későbbi időkben, és még olyan neves magyar irodalmárokat is inspirált, mint Illyés Gyula, akinek *Nem menekülhetsz* című versében hasonló gondolatok tükröződnek. Viszont arról jóval kevesebbet tudunk, hogy a téma milyen hatással volt a rodostói magyar emigráció tagjaira. Levéltári kutatásaim során egy

³ Itt elsősorban Kollonich Lipót híres *Einrichtungswerk* című munkájának tudományos kiadására gondolok, amely Kalmár János és Varga J. János gondozásában jelent meg: *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. (Hg.): János KALMÁR / János VARGA J. Stuttgart: Franz Steiner 2010.

⁴ KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Budapest: Akadémiai 1991, 308–324. Vö. TÓTH Ferenc: A francia külpolitika és Magyarország a pozsareváci béke idején. In: *Aetas* 33/4 (2018), 20–34.

⁵ A rodostói magyar emigráció történetére és emlékezetére vonatkozólag lásd újabban: *Rodostó – A Rákóczi-kultusz zarándokváros*. (Szerk.): FODOR Gábor. Budapest: Országház 2024.

⁶ MIKES Kelemen: *Törökországi levelek – Mulatságos napok*. Bukarest: Kriterion 1988, 53–54.

érdekes felfedezés nyomán jutottam el a konstantinápolyi Szent Benedek-templomban egykoron működő néhány, gályarabokat segítő kegyes alapítvány történetéhez, amely igen érdekes magyar vonatkozásokban bővelkedik.

Először egy 1790-ből származó, a konstantinápolyi lazaristák tevékenységére vonatkozó feljegyzés keltette fel az érdeklődésemet, amelyet a Nantes-i Diplomáciai Levéltári Központban őriznek. A francia forradalom idején az új kormányzat egyik első jelentős lépése volt az egyházi tulajdonban lévő birtokok államosítása. Az intézkedés hatásai elértek a Márvány-tenger partjáiig is. Amikor a konstantinápolyi nagykövetség ellenőrzése alatt álló egyházi javakat számba vették, akkor derült fény arra, hogy a lazaristákhoz tartozó egykori jezsuita templomban több neves rodostói emigráns által létrehozott magyar alapítvány is működött még ekkor. Így jegyezték fel a Bercsényi Miklós és Rákóczi fejedelem által létrehozott alapítványok akkori helyzetét. Bercsényi 1725-ben elsősorban magyar gályarabok megsegítésére, II. Rákóczi Ferenc pedig 1732-ben a jezsuiták görög szigeteken folytatott missziós tevékenységének támogatására helyezett el jelentősebb összeget. Mindkét magyar főnemes nem sokkal a halála előtt rendelkezett kegyes alapítvány létrehozásáról, amelyeket a konstantinápolyi Szent Benedek-templom kezelt egészen a francia forradalomig, majd azt követően is.⁷

A feljegyzésben található adatok alapján tovább folytattam a kutatásokat a már említett párizsi lazarista rendi levéltárban is. A gyűjteményben folytatott kutatásaim során számos olyan forrást sikerült feltárnom, amelyek nemcsak értékes kiegészítéssel szolgálnak a törökországi magyar emigráció történetével kapcsolatban, hanem gyakran megváltoztatják az erről a témáról kialakult véleményünket is.⁸ Itt újabb izgalmas adatokat sikerült felfedeznem a Bercsényi Miklós által létrehozott alapítvány létrehozására és működésére vonatkozólag, és számos új információ került napvilágra más magyar vonatkozású alapítványokkal kapcsolatban is. A Bercsényi Miklós által létrehozott alapítványt 1725. augusztus 10-én, alig egy hónappal a gróf 1725. szeptember 5-én bekövetkezett halála előtt jegyezték be az isztambuli Szent Benedek-templomban, pontosabban a mellette működő jezsuita rendházban. Bercsényi akaratának megfelelően 3000 piasztér tőkét helyezett el alapítványként 8 százalékos kamatra, amely évente 240 piasztert eredményezett.⁹ Ebből 90 piasztert évente

⁷ Centre des Archives Diplomatiques de Nantes, Constantinople série A Fonds Saint-Priest Correspondance secondaire vol. 251 Les lazaristes de Constantinople (1790), fol. 22–24. Thaly kutatásai szerint Bercsényi alapítványa a 19. században is működött, l. THALY Kálmán: *Rodostó és a bujdosók sírjai*. Budapest: Athenaeum 1889, 113–115.

⁸ Jó példa erre a nemrég itt felfedezett Thököly Imre katolikus hitre való áttéréséről szóló jelentés, amely új megvilágításba helyezi a kuruc király életének utolsó szakaszát. TÓTH Ferenc: A kuruc király katolizál? Jelentés Thököly Imre 1703-as áttéréséről. In: *Lymbus* 21 (2023), 203–214.

⁹ A piasztér (olasz „*pietra*” szóból, jelentése fémlemez) eredetileg egy spanyol ezüstpénz volt, amely elterjedt a spanyol gyarmatokon, Közép- és Dél-Amerikában, valamint az Oszmán Birodalom területén is is használták, de kisebb értékű volt, mint az eredeti spanyol változat.

két alkalommal az ő és felesége, – az ugyanebben a templomban nyugvó – Csáky Krisztina halálának évfordulójára rendezett ünnepi szertartás költségeire különített el. Ezenkívül 100 piasztert az isztambuli gályákon sýnlódó gályarabok, különös tekintettel a magyar rabok megsegítésére alamizsnaként ajánlott fel. A maradék összegből 37 piasztert és 20 parát évente 300 mise költségeire szánt, valamint 12 piasztert és 20 parát a templomnak adományozott. Az alapítványt létrehozó latin nyelvű oklevél eredeti példányát nem sikerült megtalálnom, viszont egy, a francia követség kancelláriáján hitelesített másolata és több kéziratos kópiája megtalálható a lazarista rend levéltárában.¹⁰

A Bercsényi-alapítvány történetével kapcsolatban több levél, illetve egy 1772-ből származó elszámolás is fennmaradt, amelyek tanúsítják, hogy az alapítvány a 18. század folyamán gyakorlatilag megszakítás nélkül működött, és a templom költségvetésében is jelentős tételt képviselt.¹¹ 1772-ben Lambée atya rendfőnök tájékoztatása szerint az alapítvány jövedelmeinek felhasználásában kénytelenek voltak eltérni az alapító eredeti szándékától, mivel a szolgáltatások ára időközben megváltozott. Ennek megfelelően a Bercsényi gróf és felesége emlékére tartott szertartások rendezése után fennmaradó összeget átkönyvelték a gályarabok alamizsnáját és az éves misék költségeit fedező keretre. A rendfőnök tájékoztatása szerint az alapítvány alaptökéjét gyakorlati okokból kifolyólag helyi kereskedőkre bízták.¹²

Az alapítványok adatait rögzítő füzetben találtam adatokat a Kollonich-féle alapítványra vonatkozólag, amelyet az adományozó bíboros a törökországi német rabok (*Captifs allemands*) szenvedéseinek enyhítésére hozott létre.¹³ Az alapítvány történetére vonatkozó feljegyzésben sajnos nem találtam információt arra vonatkozóan, hogy pontosan mikor került sor a tényleges alapításra. Kollonich bíboros mellett egy bizonyos Sallabourg grófot is megemlíti a feljegyzés. Itt Gotthard Heinrich von Salburg grófról van szó,¹⁴ aki Kollonichhoz hasonlóan szintén I. Lipót bizalmi embere volt. Egyébként a 17. század végén mindketten rövid ideig az Udvari Kamara élén is álltak: Kollonich 1692–1694 között, Salburg pedig 1700–1703 között. A rövid és nem túl sikeres hivatali időszakuk¹⁵ alatt elképzelhető, hogy a központi forrásokat mozgósítva hozták létre, illetve támogatták a Habsburg Monarchiából származó rabok kiváltását és életkörülményeinek javítását. A füzetben található sommás feljegyzés

¹⁰ AHCM, série I C 4. Fondation Nicolas Bercseni.

¹¹ AHCM, série I C 6. Registre des fondations de la Mission de Constantinople, rédigé par le R. P. Gaudinot en 1772.

¹² Uo., 1–2. Nicolas Berchini et la comtesse Christine Berchini où Berseni son épouse.

¹³ Uo., 33–36. Captifs d'Allemagne (donation du cardinal Kollonitsch et le comte de Sallabourg pour la delivrance ou pour le soulagement des captifs sujets de leur Majestés impériales royales)

¹⁴ Gotthard Heinrich von Salburg gróf (1639–1707), császári tanácsos és udvari személyiség.

¹⁵ Kollonich és Salburg Udvari Kamara élén folytatott tevékenységéről lásd újabban: Jean BÉRENGER, *Les Habsbourg et l'argent. De la Renaissance aux Lumières*. Paris: PUPS 2014, 140–142.

szerint az alapítványt Kollonitsch bíboros hozta létre 6000 aranyforint alaptőkével, és adományozta a jezsuita rend osztrák tartományának abból a célból, hogy annak befolyt jövedelmeit a konstantinápolyi jezsuita rendház számára biztosítva a császár alattvalóit rabságból kiválthassák, illetve számukra alamizsnát adjanak. Ezt a tőkét később Salburg gróf még 5000 forinttal megtoldotta, amelyet kifejezetten a rabok váltságdíjának kifizetésére szánt.¹⁶ A feljegyzésekből az is kitűnik, hogy ez utóbbi alapítvány egészen máshogyan működött, mint a Bercsényi Miklós által létrehozott alap. Az alaptőke ebben az esetben az osztrák tartományi rend vezetőinek kezében maradt, és annak jövedelmeit küldték időről időre az oszmán fővárosban székelő rendtársaiknak. Az átküldött összegek felhasználása sem lehetett problémamentes, mivel a feljegyzés szerint a császári követ gyakran saját hatáskörben döntött annak felhasználásáról, ami a galatai főleg francia jezsuitákkal való vitákhoz is vezetett. A helyzetet tovább bonyolította a jezsuita rend feloszlata 1773-ban, amelynek következtében a helyére a lazaristákat nevezték ki a levantei missziókban. Így került át a konstantinápolyi jezsuita rendház és a Szent Benedek-templom a Missziós Kongregációhoz. Mivel a francia királyt az Oszmán Birodalom területén élő katolikusok protektorként ismerték el az oszmán hatóságok, az őt képviselő konstantinápolyi követ volt hivatott az ügy rendezésére. A helyzetből fakadó bonyodalmak rendezése céljából a francia követség megbízásából Pierre Ruffin dragomán (tolmács),¹⁷ a későbbi híres orientalista 1774-ben még egy, az osztrák rendháztól kapott latin nyelvű igazolást is beszerzett arról, hogy mi volt az egykori alapítók szándéka.¹⁸

A továbbiakban nézzük még, hogy a fennmaradt meglehetősen hiányos számadások alapján milyen eredményességgel működtek ezek az alapítványok. A Pierre Ruffin által végzett vizsgálatok alapján a Bercsényi-alapítvány az alapító és annak felesége halálának évfordulóján rendre megtartotta az előírt szertartásokat. Az 1767–1773 közötti időszakra pontos listákat is találhatunk, amelyekből kiderül, hogy minden év májusában és novemberében került sor a megemlékező szertartásokra alkalmanként 45 piaszter díj ellenében. Az utolsó feljegyzés szerint 1776 áprilisában tartottak Bercsényi Miklósért szertartást, de ennek díja a korábbiak felére, 22 piaszterre és 22 parára csökkent. Az elmondott misékről is fennmaradt egy tételes feljegyzés az említett időszakra vonatkozólag, amely szerint évente 300 szentmisét celebráltak 1767-től 1772-ig évi 37 piaszter és 20 díj ellenében Bercsényi gróf és felesége lelki

¹⁶ AHCM, série I C 6 Registre des fondations de la Mission de Constantinople, rédigé par le R. P. Gaudinot en 1772. Captifs d'Allemagne (donation du cardinal Kollonitsch et le comte de Sallabourg pour la delivrance ou pour le soulagement des captifs sujets de leur Majestés impériales royales), 33–34.

¹⁷ Pierre Jean Ruffin (1742–1824), francia diplomata, dragomán és orientalista. Életéről lásd bővebben: Henri DEHÉRAIN: *La vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate 1742–1824 (2k.)*. Paris: Geuthner 1929–1930. A Rákóczi-emigrációból származó François de Tott báró közeli munkatársa volt.

¹⁸ AHCM, série I C 6 Registre des fondations de la Mission im., 33–34.

üdvéért. A felsorolás utáni későbbi olasz nyelvű feljegyzés szerint a misék számát 1799-ben 100-ra csökkentették le. A gályarabok számára nyújtott támogatásokról is maradtak feljegyzések. Ezek alapján 1760–1767 között minden év augusztus 9-én 100 piaszttert juttattak el a rabok részére alamizsnaként.¹⁹

Most pedig tekintsük át röviden a Kollonich-féle kegyes alapítvány felhasználásáról szóló számadásokat. Az elszámolást végző írnok a költségek áttekintését a bevételi és kiadási oldal részletezésével segítette elő. Már első látásra feltűnő, hogy a Bercsényi-alapítvány viszonylag egységes és folyamatos jellegével szemben itt nagyobb eltérések és ingadozások figyelhetők meg a kifizetések esetében. 1769-ben például sikerült egy császári alattvalót kiváltani a gályarabságból 450 piasztter váltásdíj ellenében, emellett még az ellátására további nagyjából 20 piaszttert költöttek. Ezt követően csak 1771-ben kaptak az alapítványi támogatásból a német gályarabok 60 piaszttert. A következő évben ugyanerre a célra csak 50 piasztter jutott, 1773-ban viszont 146 piasztterrel járultak hozzá a császári gályarabok alamizsnájához, s ezenkívül még a szintén hasonló célok érdekében tevékenykedő trinitárius atyák számára is átadtak 100 piaszttert. 1774-ben változó intenzitással több részletben 123 piaszttert költöttek ugyanerre a célra, majd a következő évben megközelítőleg 365 piasztter alamizsnával könnyítették meg a gályarabok sorsát. Új tételek is jelentek az utolsó kifizetések között, ahol a császári diplomaták által felhasznált összegeket is feljegyezték, amelyek szerint Brognard²⁰ és Thugut²¹ császári diplomaták megközelítőleg 1040 piaszttert költöttek el a Kollonich Lipót által létrehozott alapból. Az említett években a költségek 2355 piasztterre rúgtak, ami pontosan megegyezik a felsorolt bevételek összegével.²²

* * *

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a kuruc emigráns Bercsényi Miklós gróf és a császárhű Kollonich Lipót bíboros hasonló céllal létrehozott alapítványai szimbolikus jelentéssel bírtak a konstantinápolyi jezsuita templomban. E magyarországi katolikus főurak számára a gályarabságban sínylődő keresztény hittársaik és honfitársaik iránti felebaráti együttérzés kifejezése mellett az is kiemelten fontos volt, hogy helyet kapjanak a korabeli nagyhatalmi politika egyik fontos központjának, az Oszmán Birodalom fővárosának egyik legjelentősebb katolikus templomában, ahol az európai diplomaták is gyakran megfordultak. A magyar emigránsok már régóta jó kapcsolatokat áptak a galatai jezsuitákkal. Zrínyi Ilona és Thököly Imre rendszeres kapcsolatban álltak velük. Bercsényi feleségét is ide temettette el, és valószínűleg ő is ide került volna, ha

¹⁹ Uo., oldalszám nélkül.

²⁰ Franz Anton Edler von Brognard (?–1769), császári diplomata Konstantinápolyban 1766–1769 között.

²¹ Johann Amadeus von Thugut (1736–1818), császári diplomata Konstantinápolyban 1769–1775 között.

²² AHCM, série I C 6 Registre des fondations de la Mission im., oldalszám nélkül.

a pestisjárvány miatt nem rodostói görög templomban helyezik örök nyugalomra. II. Rákóczi Ferencet is itt helyezték örök nyugalomra, és így vált ettől fogva e templom a magyar emigráció egyik zarándokhelyévé. Kollonich bíboros alapítványa valószínűleg már jóval korábban elkezdte a működését, és valószínűleg ez is inspirálta Bercsényit, hogy halála előtt egy hasonló célú, de magyar jellegű kegyes alapítványt hozzon létre ebben az ekkor még kialakulóban lévő magyar emigrációs panteonban.

BERCSÉNYI, KOLLONICH AND THE GALLEY SLAVES
CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF
THE HUNGARIAN-RELATED PIOUS FOUNDATIONS OF THE
CHURCH OF SAINT BENEDICT IN CONSTANTINOPLE

The Archives Historiques de la Congrégation de la Mission in Paris, the central collection of the Lazarist Order (also known as Congregation of the Mission), contains a great number of Hungarian-related historical sources. Here, two charitable foundations with Hungarian-related roots can be found, which sought to improve the fate of the German and Hungarian slaves in Turkey. One was founded by Count Miklós Bercsényi, and the other was founded by Cardinal Leopold Kollonich, a Hungarian count of Croatian-Austrian origin. The two foundations were registered in the Jesuit church of St. Benedict in Constantinople, Bercsényi's in 1725, and Kollonich's a few decades earlier. After the dissolution of the Jesuits (1773), the activity of the foundations belonging to the church was examined, and based on the related sources, it can be established that both charitable foundations operated continuously, albeit in different ways. For these two Catholic aristocrats of Hungary, in addition to showing sympathy for their Hungarian and German compatriots suffering from galley slavery, it was important to gain visibility in one of the most important Catholic churches in the capital of the Ottoman Empire, which was also frequently visited by European diplomats.